

КРИМІНАЛІСТИЧНА СИСТЕМА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

З переходом економіки України до ринкових відносин помітно збільшилась кількість злочинів економічної спрямованості та їх різновидів. Під впливом ринкових перетворень змінилась структура економічної злочинності, в країні з'явилися злочини, характерні для економічно розвинутих країн. До таких діянь належать зловживання у сфері сплати податків, кредитування, матеріального виробництва, валютного регулювання економічної діяльності та ін. Відповідно, значно ускладнилась і термінологія, яка використовується для позначення цих груп злочинів. У зв'язку із цим зараз спостерігається помітна плутанина з термінами і поняття «злочини у сфері економіки», «економічні злочини», «злочини економічної спрямованості», «злочини у сфері економічної діяльності», «злочини у сфері господарської діяльності» та деякі інші часто використовуються як тотожні, що негативно впливає як на стан, так і на ефективність боротьби

із цими видами злочинів.

Аналогічні процеси через невизначеність термінології спостерігаються і в статистичній звітності МВС, де зміна термінів призводить до зміни методології обчислення кількості цих видів злочинів, а брак визначених понять – до відсутності критеріїв віднесення злочинів до різних груп, що відкриває шлях до маніпуляцій статистичними показниками [3, с. 112]. У зазначеному аспекті проблеми розслідування, а певною мірою й систематизації злочинів у царині економіки досліджувались у роботах Н.О. Данилової, Є.Є. Дементьєвої, О.Г. Кальмана, В.Д. Ларічева, Г.А., Матусовського, Є.Б. Серової та ін.

Економіка України у своєму розвитку проходила різні етапи, які обов'язково знаходили своє відбиття як у кримінально-правових, так і в криміналістичних класифікаціях злочинів. Кожна система економічних злочинів відображала в тому числі й стан економіки країни в певний істо-

ричний період. Зараз структура сучасної економічної злочинності під впливом різноманітних соціально-економічних чинників значно ускладнилась, що об'єктивно призводить до перегляду існуючих класифікацій злочинів, у тому числі й за криміналістичними критеріями. Склади злочинів господарських і проти власності в основному нові для українського кримінального права й криміналістики і тому потребують нових рішень для їх класифікацій.

При класифікації великих груп злочинів (а група економічних злочинів – найбільша в чинному КК) треба враховувати багато їх особливостей – кримінально-правових і криміналістичних, у тому числі родового й видового об'єктів. У цьому зв'язку в науковій літературі вже зверталась увага криміналістів на необхідність розрізняти категорії «злочини у сфері економіки» і «економічні злочини» [4, с. 217]. При такому підході перша розглядається в більш широкому розумінні, яке охоплює не тільки злочини економічні, а й ті, що посягають на відносини власності з боку осіб, не наділених функціями службового управління й розпорядження майном, так званих сторонніх осіб, які вчиняють такі корисливі злочини, як крадіжка та інші, а також корисливо-насильницькі діяння,

що посягають на чуже майно (розбій, грабїж, вимагання тощо). Що стосується другої – «економічні злочини», то це поняття хоча й досить широке проте вужче першого. Економіка держави містить у собі певну сукупність відносин між людьми, які виникають в процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання матеріальних благ. Тому злочинні посягання на суспільні відносини, що становлять сутність економіки, можна виділити як економічні злочини. Їх відмінною рисою є спрямованість на економічні інтереси.

Аналіз економічної злочинності дозволяє дійти висновку, що це комбіноване поняття, яке охоплює злочини, що не обмежується посяганням на один об'єкт, який охороняється кримінальним законом. Підґрунтям для таких злочинів є власність, товари, гроші, господарська діяльність, податки, цінні папери тощо. Тому економічні злочини становлять сукупність корисливих посягань на власність і систему народного господарства, порядок керування ним з боку осіб, які виконують певні функції в системі економічних відносин. Ці кримінально-правові об'єкти посягань об'єднуються загальним терміном – «економіка». В економічну злочинність слід включати й злочини посадових осіб, але не будь-які, а тільки ті,

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

що спричиняють суттєву шкоду саме у сфері економіки.

Отже, до економічних належать злочини проти власності, господарські та деякі посадові. Ці їх види є важливою частиною корисливої злочинності, яка безпосередньо пов'язана з економічними відносинами. Ось чому, виходячи з завдань криміналістики їх доцільно розглядати як самостійну групу злочинів. Аналогічно вирішується це питання і в багатьох інших країнах, де економічні злочини утворюють відносно самостійну групу правопорушень [6, с. 256].

Також важливо відмітити, що поняття «економічний злочин», яке пропонується для обороту у вітчизняному праві у вищевказаній інтерпретації, за змістом найближче знаходиться до визначення злочинів економічних, яке сформувалося серед зарубіжних правників. До числа економічних вони відносять злочини податкові, митні, валютні, підробку чеків, векселів, грошових знаків та документів, шахрайство, пов'язане з організацією фіктивних фірм, псевдобанкрутство, обман кредиторів, зловживання довірою, різні прояви монополізму й недобросовісної конкуренції. Спільним для цих категорій є те, що вони характеризуються одними і тими ж ознаками. Є.Є. Дементьєва, яка досліджувала економічну зло-

чинність у зарубіжних країнах, виділила ознаки, характерні й для економічних злочинів в Україні, зокрема: (1) здійснюються в процесі професійної діяльності; (2) вчиняються в рамках і під прикриттям законної економічної діяльності; (3) носять корисливий характер; (4) мають тривалий систематичний розвиток; (5) наносять шкоду економічним інтересам держави, приватного підприємництва та громадян; (6) учиняються юридичними і фізичними особами, які діють від імені і в інтересах підприємства [2, с. 5].

З урахуванням з вищевикладеного, вважаємо, що до економічних слід віднести такі види злочинів, передбачених чинним Кримінальним кодексом:

1. Злочини проти власності: шахрайство (ст. 190); привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191).

2. Злочини проти фінансової системи: виготовлення, зберігання, придбання, переведення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199); незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх

виготовлення (ст. 200); контрабанда (ст. 201); незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204); ухилення від повернення виручки в іноземній валюті (ст. 207); незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків (ст. 208); ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212); підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків (ст. 215); незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок (ст. 216); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222); порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів (ст. 223); виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224).

3. Злочини у сфері виконання бюджету: порушення законодавства про бюджетну систему України (ст. 210); видання нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку (ст. 211).

4. Злочини у сфері підприємницької діяльності: порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю

(ст. 202); зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203); незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва (ст. 203¹); фіктивне підприємництво (ст. 205); протидія законній господарській діяльності (ст. 206); легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209); порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213); порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння (ст. 214); фіктивне банкрутство (ст. 218); доведення до банкрутства (ст. 219); приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 220); незаконні дії у разі банкрутства (ст. 221).

5. Злочини у сфері вільної конкуренції: примушування до антиконкурентних узгоджених дій (ст. 228); незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229); незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231); розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232).

6. Злочини у сфері приватизації: незаконна приватизація державного, комунального майна

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

(ст. 233); незаконні дії щодо приватизаційних паперів (ст. 234); недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання (ст. 235).

7. Злочини у сфері прав споживачів: незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірною клейма (ст. 217); обман покупців та замовників (ст. 225); фальсифікація засобів вимірювання (ст. 226); випуск або реалізація недоброякісної продукції (ст. 227).

8. Службові злочини (за наявності матеріальних збитків): зловживання владою або службовим становищем (ст. 364); перевищення влади або службових повноважень (ст. 365); службові підроблення (ст. 366); службова недбалість (ст. 367); одержання хабара (ст. 368); давання хабара (ст. 369); провокація хабара (ст. 370).

9. Злочини у сфері комп'ютерної діяльності: несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361); створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюд-

ження або збут (ст. 361¹); несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ст. 361²); несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ст. 362); порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них обробляється (ст. 363).

Це класифікація економічних злочинів в основному за кримінально-правовими ознаками. Вона надає загальне уявлення про характер і види злочинів, але не враховує всіх специфічних умов економічної діяльності, які мають важливе значення для боротьби із цими складними злочинами. У зв'язку з цим злочини треба класифікувати за іншими ознаками, істотними з криміналістичної точки зору, які різнять одну групу від іншої. Цілі таких класифікацій

визначаються завданнями криміналістичної науки та практики розслідування злочинів, зокрема, необхідністю вдосконалення окремих методик розслідування й індивідуалізації криміналістичних методів їх розкриття. Причому подібні класифікації можуть поєднувати як криміналістичні, так і кримінально-правові підстави.

З огляду на це серед великої групи економічних можна виділити злочини у сфері економічної діяльності, які вчиняються в царині матеріального виробництва, що становить основу будь-якої економіки. Вони є невід'ємною частиною, елементом системи економічних злочинів, які, у свою чергу, є частиною ширшого класифікаційного поняття – злочинів у сфері економіки. При такій класифікації враховується родовий об'єкт злочинного посягання і з'являється чітка тріада, ієрархія цих понять.

Злочини у сфері економічної діяльності тісно пов'язані з поточною господарською діяльністю в промисловості, будівництві, сільському господарстві. Основу цього виду злочинів складають злочини окремі господарські і проти власності. Вони найтісніше пов'язані між собою, оскільки власність на засоби та способи виробництва – необхідна основа виробничих відносин, у яких

здійснюється господарська діяльність. У той же час правильна господарська діяльність є необхідною умовою й гарантією успішного розвитку і при множення власності. Родовим об'єктом цих злочинів є сукупність виробничих відносин з приводу виробництва матеріальних благ.

При вчиненні злочинів цього виду посягання відбувається шляхом впливу на предмет цих відносин: майно, основні фонди, оборотні та інші кошти, сировину, продукцію, валютні кошти, цінні папери та на все інше, що можна віднести до матеріальних цінностей. Для способів таких протиправних діянь характерно те, що вони мають максимально завуальований характер і вчиняються без застосування насильства.

Відмінною й водночас інтегруючою ознакою розглядуваних злочинів є те, що вони вчинюються особами, діяльність яких має економічний характер і які безпосередньо включені в процес матеріального виробництва (співробітники підприємств незалежно від форм власності, зокрема, матеріально-відповідальні та службові особи).

Суттєвою ознакою злочинів у сфері економічної діяльності є їх криміналістична однорідність, тобто детермінованість однаковою обстановкою виробництва

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

(сюди належать галузь, виробнича дільниця, місце, час, канали збуту, реалізації здобутого злочинним шляхом та ін.), учинення хоча й різними, але порівняно близькими способами, однакові характеристики особи злочинця й предмета посягання. Звідси можна зробити висновок, що криміналістичні характеристики цих видів злочинів також мають багато спільного.

До злочинів у сфері економічної діяльності слід відносити: привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК); порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю (ст. 202 КК); зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203 КК); незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва (ст. 203¹ КК); незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК); фіктивне підприємництво (ст. 205 КК); порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213 КК); незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок

(ст. 216 КК); незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірної клейма (ст. 217 КК); фальсифікація засобів вимірювання (ст. 226 КК); випуск або реалізація недоброякісної продукції (ст. 227 КК); незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 КК).

Об'єднання в окрему групу цих злочинів надає змогу на науковому рівні розробити загальні питання їх виявлення, викриття й розслідування і на цій підставі сформулювати ефективні методичні рекомендації, в тому числі по розслідуванню кожного з них.

Економіка традиційно поділяється на низку сфер, тому й злочини цієї групи можуть вчинятися в будь-якій галузі. Галузевий критерій є досить поширеним при класифікаціях економічних злочинів (наприклад, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (розкрадання), серед яких вирізняють злочини, вчиненні в легкій і харчовій промисловості, сільському господарстві, бюджетних закладах, будівництві та ін.). Оскільки зараз кількість різновидів злочинів у сфері економіки значно збільшилась, цей критерій потребує певного укруп-

нення для об'єднання схожих злочинів за криміналістичними характеристиками й методиками розслідування, а це дозволить виявити спільні для них криміналістичні закономірності й уникнути непотрібного дублювання методичних рекомендацій.

Запропоновану класифікацію злочинів економічної спрямованості на такі класи, як «злочини у сфері економіки», «економічні злочини» і «злочини у сфері економічної діяльності» проведено на підставі укрупнених критеріїв, у тому числі й галузевого. Треба зазначити, що ці 3 категорії є більшою мірою криміналістичними поняттями, а ніж кримі-

нально-правовими, оскільки охоплюють досить великі групи різних за кримінально-правовим об'єктом видів злочинів. Водночас вони поєднуються між собою спільними криміналістичними ознаками, що виявляються в особливостях обстановки та способу вчинення злочинів, предмета посягання, типологічних даних про особу злочинця тощо. Перспективність такого підходу до класифікації економічних злочинів підтверджується тим, що в криміналістиці з'явилися дослідження ще одного їх великого класу під назвою «злочинів у сфері банківської діяльності» [Див.: 1, с. 48; 5, с. 75].

Список літератури: 1. Данилова Н.А., Серова Е.Б. К вопросу о банковской преступности // Вестн. криминалистики. – М.: Спарк, 2003. – № 4. – С. 48-52. 2. Дементьева Е.Е. Проблемы борьбы с экономической преступностью в зарубежных странах: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.08. – М., 1996. – 19 с. 3. Кальман О.Г. Злочинність у сфері економіки: проблеми прогнозування, планування та координації заходів протидії: Монографія. – Х.: ТОВ «Новасофт», 2005. – 255 с. 4. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник / За ред. В.Ю.Шепітька. – Х.: Право, 1998. – 376 с. 5. Ларичев В.Д. Преступления в кредитно-денежной сфере и противодействие им. – М.: ИНФРА, 1996. – 236 с. 6. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. – М.: НОРМА, 1997. – 497 с.

Надійшла до редакції 11.12.2008 р.